

GLOBALLASHUV SHAROITIDA O'SMIRLARNI MANIPULYATSION TA'SIRLARDAN HIMOYALASHNING IJTIMOIIY PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Begmanova Gulsara Shanjarovna
Navoiy davlat pedagogika instituti tadqiqotchisi

Seytpenbetov Iqilas Janaxmed o'g'li
Navoiy davlat pedagogika instituti Pedagogika psixologiya yo'nalishi 3-kur talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'smirlarning muloqot tizimi kontekstida manipulyatsiya va undan psixologik himoya qilish muammolarini nazariy tahlil qilingan, maktab o'quvchilarining manipulyatsiya ta'siriga qarshilik darajasini diagnostika ishlari amalga oshirilgan, turli yoshdagi maktab o'quvchilarining manipulyatsiya ta'siriga qarshilik darajalari aniqlangan. Shuningdek globallashuv sharoitida o'smirlarni manipulyatsion ta'sirlardan himoyalashning ijtimoiy psixologik xususiyatlari haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: manipulyatsiya, globallashuv, intellektual-hissiy belgilar, sivilizatsiya, lingvistik, etimologik xususiyat, illyuziya, adresat.

СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ЗАЩИТЫ ПОДРОСТКОВ ОТ МАНИПУЛЯТИВНЫХ ВОЗДЕЙСТВИЙ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

Бегманова Гулсара Шанжаровна
Исследователь Навоийского государственного педагогического института

Сейтпенбетов Иқилас Жанахмед ўғли
Навоийского государственного педагогического института Студент 3 курса направления педагогика психология

Аннотация. В данной статье проведен теоретический анализ проблем манипуляции и психологической защиты от нее в контексте системы общения подростков, проведена диагностическая работа уровня устойчивости школьников к манипулятивному воздействию, определены уровни устойчивости школьников разных возрастов к манипулятивному воздействию. Также речь идет о социально-психологических особенностях защиты подростков от манипулятивных воздействий в условиях глобализации.

Ключевые слова: манипуляция, глобализация, интеллектуально-эмоциональные признаки, цивилизация, лингвистический, этимологический признак, иллюзия, адресат.

SOCIAL PSYCHOLOGICAL FEATURES OF PROTECTING ADOLESCENTS FROM MANIPULATIVE INFLUENCES IN THE CONTEXT OF GLOBALIZATION

Begmanova Gulsara Shanjarovna
Researcher at the Navoi State Pedagogical Institute

Seytpenbetov Iqilas Janaxmed o'g'li
Navoi State Pedagogical Institute Pedagogy psychology direction 3-cur student

Annotation. In this article, a theoretical analysis of the problems of manipulation and psychological protection against it in the context of the communication system of adolescents is carried out, the diagnostic work of the level of resistance of schoolchildren to manipulative influence is carried out, the levels of resistance of schoolchildren of different ages to manipulative influence are determined. We are also talking about the socio-psychological features of protecting adolescents from manipulative influences in the context of globalization.

Key words: manipulation, globalization, intellectual-emotional characters, civilization, linguistic, etymological feature, illusion, addressee.

Kirish. Jahonda bugungi globallashuv davrida har qaysi mustaqil davlat, har bir xalq o'z milliy manfaatlarini ta'minlash, bu borada, avvalo, o'z madaniyati, azaliy qadriyatlarini va an'analarini asrab-

avaylash masalasiga ustuvor ahamiyat qaratmoqda. YUNESKOning madaniyatlar xilma-xilligi haqidagi umumiy deklaratsiyasida “madaniyat dunyodagi jamiyat yoki ijtimoiy guruhlarga taalluqli ma’naviy-moddiy, intellektual-hissiy belgilar yig’indisi sifatida qaralishi, insonlar hayot tarzi, ularning birgalikda yashash malakasi, qadriyatlar tizimi, an’analari va e’tiqodlarini o’z ichiga olishi zarurligi, har bir madaniyatni hurmat qilish, bag’rikenglik va birdamlik xalqaro tinchlik hamda xavfsizlik garovi ekanligi ta’kidlangan”. Shu bois yoshlarni turli axborot xurujlaridan himoyalashning ijtimoiy-psixologik usullarini rivojlantirish masalaning zarurligini belgilab beradi.

Adabiyotlar tahlili. Bugungi kunda o’smirlarning manipulyatsion ta’sirlardan himoyalashning psixologik xususiyatlari masalasi ko’pgina fanlararo tadqiqotlar predmeti sifatida ham foydalanilib kelinmoqda. Jumladan, manipulyatsion ta’sirlar ijtimoiy-psixologik usullarni shakllantirish masalasi fanda alohida tadqiq etilgan. Mamlakatimizda ushbu doiradagi tadqiqotlar falsafiy-psixologik yondashuv asosida amalga oshirilgan bo’lib: E.G’.G’oziyev, G’.B. Shoumarov, V.M.Karimova, shuningdek, olimlar izlanishining aksariyati yoshlarda axboriy qarashlarni shakllantiruvchi xususiyatlarni (N.S. Safaev, D.G. Muxamedova, A.G. Ayratpova va b.) o’rganishga bag’ishlanganligini ko’rishimiz mumkin.

Shuningdek, mazkur mavzuda xorijlik olimlarning ishlari ham mavjudligini ta’kidlab o’tishimiz joiz, xususan, diniy e’tiqod borasidagi axborotlarni psixologik o’rganishning uslubiy muammolari (P.S. Gurevich, M. Veber, A.M. Dvoynin va b.), diniy dunyoqarash tabiati (A.Yu. Raxmanin, V.P. Gaydenko, D.O. Smirnov va b.), hozirgi ommaviy madaniyat sharoitida yoshlarning diniy e’tiqod jihatdan o’xshashligi (M.V. Fyodorova, A.G. Safronov, V.M. Minazova va b.), shaxsning diniy e’tiqodi va ijtimoiy hamkorlik (V. Yerotich, D.M. Chumakova, M.P. Mchedlov va b.) kabi masalalar tadqiq qilingan.

Insoniyatning son jihatdan ortib borishi ular orasidagi taqsimotda ahillik yoki nizo kabi holatlarni yuzaga chiqardi. Bu xuddi in va yan qonuniyatini eslatadi. Ularning jismoniy mehnat bilan ko’p shug’ullanishlari tajribaning ortishiga va bu tajriba tamaddunga ulanishiga olib keldi. Tamaddun (sivilizatsiya) insonlarda fikrlash qobiliyatini yanada boyitdi. Insoniyatning aqliy rivojlanishi fan va texnika taraqqiyotiga ulkan hissasini qo’shishga olib keldi. Amerikalik futurolog E. Toffler fan va texnika taraqqiyoti to’lqinlar kabi yuzaga keladi deb ta’kidlagan.

Psixologik manipulyatsiyaning tizimdagi rolini o’rganish, maktab yoshidagi bolalarning mulqoti, tushuncha, tasnif, sabablar, oqibatlar shuningdek, maktab o’quvchilariga nisbatan manipulyativ ta’sirlarning o’ziga xos xususiyatlari tahlil qilamiz.

“Manipulatsiya” tushunchasini lingvistik, etimologik va tarixiy tahlilimiz quyidagi xususiyatlarni aniqlash imkonini berdi.

Manipulus - «manipulyatsiya» atamasining lotincha ma’nosi - ikkita ma’noga ega:

- 1) bir hovuch, (manus «qo’l» + ple «to’ldirish»),
- 2) kichik guruh, dasta, hovuch (manus + pi - ildizning zaif shakli).

Ingliz tilidan tarjima qilinganda, manipulyatsiya eng umumiy ma’noda ob’ektlarni maxsus niyat, maxsus maqsad bilan boshqarish, qo’lda boshqarish, qo’llar bilan amalga oshiriladigan harakatlar, qo’lda harakatlardir. Masalan, tibbiyotda bu tananing bir qismini tekshirish, qo’llar yoki tibbiy muolajalar yordamida. Harakat-manipulyatsiyalarni bajarishda epchillik mavjudligi alohida qayd etilgan.

Natijalar va tahlil. Texnologiyada «manipulyatsiya» atamasi ko’rsatilgan ma’no bilan chambarchas bog’liq. Avvalo, bu qo’llar bilan yasalgan tutqichlar va boshqa qurilmalar bilan mohirona harakatlardir. Tutqichlar va tutqichlarning o’zlari ham ko’pincha manipulyatorlar deb ataladi. Mexanizmlar murakkablashgani sari manipulyatorlar qo’llarni taqlid qiluvchi yoki sun’iy o’rnini bosuvchi vositalar sifatida belgilanadi.

Psixologik adabiyotda «manipulyatsiya» atamasi uchta ma’noga ega. Birinchisi butunlay texnologiyadan olingan va asosan muhandislik psixologiyasi va mehnat psixologiyasida qo’llaniladi. Ikkinchi ma’noda etologiyadan olingan manipulyatsiya «faol o’zgarish» degan ma’noni anglatadi.

Dastlab, «manipulyatsiya» atamasi qo’llar tomonidan bajariladigan harakatlarning murakkab turlarini bildirgan: ishlov berish dastagilari, tibbiy muolajalarni bajarish, ob’ektlarni o’zboshimchalik bilan boshqarish va boshqalar, bajarishda mahorat va epchillikni talab qiladi. Asta-sekin «manipulyatsiya» so’zi quyidagi hollarda ishlatila boshlandi «odamlarga ta’sir o’tkazish yoki ularni boshqarish yoki narsalarni epchillik bilan, ayniqsa, rad etuvchi ma’noga ega bo’lgan narsalarni yashirin boshqarish yoki qayta ishlash»ni anglatuvchi shaxslararo munosabatlar kontekstida ham ishlatish mumkin. Aynan mana

shu uchinchi ma'noda manipulyatsiya tushunchasi bu ishda biz sinonim deb hisoblaydigan "psixologik manipulyatsiya", va "manipulyatsiya ta'siri" atamaları bilan birga qo'llaniladi.

Zamonaviy ma'noga o'tish bosqichi «manipulyatsiya» atamasini karta o'yinlariga nisbatan qo'llash va hiyla-nayranglarni namoyish qilish edi, balki haqiqiy harakatlar yoki niyatlarni yashirishda aldamchi taassurot, illyuziya yaratishda bunda mahorat nafaqat yolg'on chalg'itishni amalga oshirishda qadrlanadi.

Bu tushunchaning boshqa ko'plab ta'riflari mavjud bo'lib, ular, xususan, G. V. Grachev, E. V. Sidorenko, V.P.Sheinov. Mualliflar ko'pincha bir-biriga zid keladi. Masalan, ko'pchilik tadqiqotchilar manipulyatsiyaning asosiy belgilaridan biri ekanligini ta'kidlaydilar. Ushbu jarayondan adresat ham foyda ko'rishi mumkin deb hisoblashadi. Boshqa asosiy farqlar ham mavjud.

Muallif	Ta'rif
B. N. Bessonov	Ma'naviy ta'sir shakli, yashirin holat majburan bo'ysundirish
D. A. Volkogonov	Ma'naviy holat ustidan hukmronlik qilish, ichki dunyo o'zgarishini nazorat qilish
R. Gudín	yashirin kuchdan yashirin foydalanish boshqasining taxminiy irodasi
O. T. Yokoyama	Manfaatlarga aldamchi bilvosita ta'sir qilish manipulyatori
L. Proto	Tanlovga yashirin ta'sir
U. Riker	Dunyoning bunday tuzilishiga imkon beradi g'alaba qozonadi
D. Rudinov	Aldash yo'li bilan xulq-atvorni keltirib chiqarish yoki boshqasining zaif tomonlaridan fofdalanish.
V. N. Sagatovskiy	Boshqasiga vosita, ob'ekt sifatida munosabat.
G. Shiller	Yashirin majburlash, fikrlarni, niyatlarni, his-tuyg'ularni, munosabatlarni, munosabatlarni dasturlash.
E. Shostrom	Buyruq va nazorat, boshqasini ekspluatatsiya qilish, ob'ektlar, narsalar sifatida foydalanish
P. V. Robinson	Mahoratni boshqarish yoki foydalanish

Ushbu qiyin vaziyatdan chiqishning ikkita yo'li bor: yoki eng to'g'ri ko'rinadigan mavjud ta'riflardan birini asos qilib olamiz yoki o'zimiznikini yaratamiz. Ikkinchi yo'l bizga ko'proq tuyuladi Ushbu vazifani bajarish uchun biz manipulyativ ta'sirning quyidagi belgilaridan foydalanamiz:

umumiy xususiyat - psixologik ta'sir;

manipulyatorning boshqasiga o'z maqsadlariga erishish uchun ob'ekt, vosita (yoki to'siq) sifatida

munosabati;

bir tomonga g'alabais istagi;

ta'sirning yashirin tabiati (ta'sirning o'zi ham, uning yo'nalishi ham);

ta'sir qilish maqsadining mavjudligi yoki yaratilishi;

manipulyatsiya ta'sirini amalga oshirishda mahorat va epchillik (muvaffaqiyatli manipulyatsiyalarga nisbatan)

Ogohlik va oldindan o'ylash, ob'ektni e'tiborsiz qoldirish, uning zaif tomonlaridan foydalanish kabi boshqa belgilar, bizning nuqtai nazarimizdan, manipulyativ ta'sir tushunchasini aniqlash uchun majburiy emas.

Shunday qilib, o'rganilayotgan tushunchaning ta'rifiga oid mavjud nuqtai nazarlarni ko'rib chiqib, uning asosiy xususiyatlarini ta'kidlab, psixologik manipulyatsiya orqali biz psixologik ta'sirning bir turini, adresatning yashirin nazoratini tushunamiz, tashabbuskorga bir tomonlama afzalliklarni har qanday ongli yoki ongsiz ravishda qo'llash natijada san'at paydo bo'ladi.

Ushbu ta'rifdagi asosiy nuqta - psixologik ta'sir turlaridan biri sifatida manipulyatsiya tushunchasiga yondashamiz. Aloqada bu bilan psixologik ta'sir muammosining o'rganilayotgan mavzuumizga tegishli bo'lgan ayrim jihatlarini tahlil qilish zarur hisoblanadi.

Psixologik manipulyatsiya muammosini psixologik ta'sir kontekstida o'rganish psixologik ta'sir tushunchasining o'zi ham, uni tavsiflashning nazariy apparati ham yetarli darajada rivojlanmaganligi sababli sezilarli qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi. Misol sifatida, ushbu kontseptsiyani talqin qilishning ba'zi yondashuvlarini ko'rib chiqamiz.

O'zbek xalqining milliy etnik ong xususiyatlariga ta'rif berganimizda uning sifat va fazilatlarini tarannum etuvchi, kishilarning bir-birlariga bo'lgan insoniy munosabatlari, do'st-birodarliklari, ahil-ittifoqlilari, bir-birlariga sadoqatliklarini anglashlikni e'tirof etishimiz kerak. Odamning ijtimoiy hayotni tushinishi, sezishi va butun atrofda sodir bo'layotgan o'zgarishlarga munosabati hamda qarashlari uning ongida yuz beradi. Shu bois ham "ong" so'zi tilimizda aql so'ziga yaqinroq ko'rinishda qo'llanib kelinadi. Insonning fikrlash qobiliyati nazarda tutilganda, ong va aql atamaları bildirgan ma'nolar bir-biriga xos bo'lib, ong ham, aql ham odam miyasining mahsulidir. Ijtimoiy hayotga tatbiqan axborot-kishilar, predmetlar, faktlar, hodisalar, jarayonlar va shu kabilar haqidagi ma'lumot (ma'lumotlar majmui) ni anglatadi. Sharq mutafakkiri Abu Mansur as-Solibiyning "Yatimat ad-daxr fi-maholisi axli asr" nomli asaridagi "Tafsilotni quloq ila tinglamoq odamiylikdir, tafsilotni idrok ila anglamoq insoniylikdir" jumlası bilan boshlanuvchi qarashlari milliy psixologik xususiyatlarimizda qadimdan o'z aksini topganligini ko'rishimiz mumkin.

Bugungi kunda axborotlashtirish - axborot resurslarini shakllantirish va ulardan foydalanish hisobiga fuqarolar, davlat hokimiyati va o'z-o'zini boshqarish organlari, tashkilotlar va jamoat birlashmalarining axborot sohasidagi ehtiyojlarini qondirish, huquqlarini ro'yobga chiqarish maqsadida optimal sharoitlarni yaratish uchun tashkil etiladigan ijtimoiy-iqtisodiy va ilmiy-falsafiy, texnik jarayonlar majmui.

Informatsion jarayonlar-axborotni qidirish, yig'ish, qayta ishlash, to'plash, saqlash va tarqatish jarayoni.

Axborot tizimi informatsion jarayonlarni amalga oshiruvchi tartibga solingan hujjatlar hamda axborot texnologiyalari majmui.

Axborot resurslari-muayyan (kutubxona, arxiv, fond, ma'lumotlar banki kabi) axborot tizimlaridagi alohida hujjatlar va hujjatlar majmui.

Ijtimoiy-siyosiy axborot-ijtimoiy va siyosiy hayot borasida jamiyat a'zolari, ijtimoiy guruhlar, siyosiy tashkilotlar o'rtasida almashinuv predmeti hisoblangan va ular o'z faoliyatida foydalanadigan bilimlar, ma'lumotlar va xabarlar majmui.

Ijtimoiy-psixologik axborotlar insonlar o'rtasidagi aloqalar, siyosiy jarayonlar, jamiyatni boshqarish, ilmiy, o'quv va tarbiyaviy ishlarni tashkil etish, targ'ibot va tashviqotni amalga oshirishda tobora muhim va ustuvor ahamiyat kasb etmoqda.

To'laligi, asoslanganligi va ishonchligi muhim ahamiyat kasb etadigan ijtimoiy-siyosiy axborotlarni ishlab chiqishda fan, ularni tarqatishda OAV muhim rol o'ynaydi.

Axborot madaniyati texnik-texnologik va ijtimoiy-madaniy jihatlariga ega. Texnik-texnologik jihatdan axborot madaniyati axborotni olish, qayta ishlash, saqlash va yetkazib berishga xizmat qiladigan texnik-axborot vositalari va ulardan oqilona foydalanish usullari haqidagi bilimlarimizni anglatadi.

Ijtimoiy-madaniy ma'noda "axborot madaniyati" insonning muayyan ma'naviy-axloqiy, siyosiy, xuquqiy va estetik qadriyatlarni o'zlashtirgan holda axborot maydonida hayotiy faoliyat ko'rsatishini anglatadi.

Axborot iste'moli madaniyati axborot dunyosidan ijtimoiy taraqqiyotga xizmat qiluvchi, ma'lumotlarni saralab olish borasidagi bilimlar, qobiliyat va malakani o'zida ifoda etadi.

Axborotlashgan jamiyat - kishilik jamiyati rivojlanishining hozirgi bosqichida shakllanayotgan va ijtimoiy hayotning barcha sohalarida axborotdan oqilona foydalanishga asoslangan sifatli holatini tavsiflovchi tushuncha.

Axborotlashgan jamiyat nazariyasi asoschilari ijtimoiy rivojlanishni «bosqichlar almashinuvi» nuqtai nazaridan qaragan holda, uning shakllanishini qishlok xo'jaligi, sanoat va xizmatlar iqtisodiyotidan keyin paydo bo'lgan iqtisodiyotning to'rtinchi - «axborot sektori» yuzaga kelishi bilan bog'laydilar.

Ularning fikriga ko'ra, industrial jamiyatning asosi bo'lgan kapital va mehnat axborotlashgan jamiyatda o'z o'rnini axborot va bilimga bo'shatib beradi.

Axborotlashuv jarayoni jamiyatdagi iqtisodiy hamda ijtimoiy-madaniy o'zgarishlarga jiddiy ta'sir ko'rsatadi. G'arb faylasuflari fikriga ko'ra, axborotlashgan jamiyat texnika sohasida - ishlab chiqarish, iqtisodiyot, ta'lim va maishiy hayotga axborot texnologiyalarining keng joriy etilishi, iqtisodiy hayotda - axborotning tovarga aylanishi, ijtimoiy hayotda - axborot turmush, hayot darajasi o'zgarishining asosiy omiliga aylanishi, siyosiy sohada - keng miqyosda fikr almashishga zamin yaratuvchi xilma-xil axborotlarni erkin olishga yo'l ochilishi, madaniyat sohasida - axborot almashinuvi davr ehtiyojlariga javob beradigan normalar va qadriyatlarning shakllanishi bilan xarakterlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

Abdurazakov M. M, Gadjiyev G. M. Informatika va axborot texnologiyalari sohasidagi bo'lajak o'qituvchi axborot madaniyatining tizimli integrativ komponentlari // Ta'limdagi standartlar va monitoring. - M., 2004. № 1. -B. 50-52.

Jo'raev T. Terrorizm va davr // Ijtimoiy fikr. Inson huquqlari. – 2002.-№3.-B.33-37.

Norqulov. H.D. Ota-onalarning g'oyaviy-tarbiyaviy bilimlarini oshirishning ijtimoiy-pedagogik asoslari. Ped. fan. nomz. ...diss. –Toshkent, 2007.

Sodiqov H. Amir Temur saltanatida xavfsizlik xizmati: (tarixiy badialar): [4 qismlil]. –Toshkent: "ART FLEX", 2016.

Tolipov F. Terrorizmning milliy va mintaqaviy xavfsizlikka solayotgan tahdidi // Ijtimoiy fikr. Inson huquqlari.-2001.-№3.-B.22-31.

Xaydarova X.G., Ochilov Z.S. Suisidal xulq – amaliy psixologiyada dolzarb muammo. /XXI asr psixologiyasi: nazariya, amaliyot, istiqbollar. O'zbekiston Milliy universitetining 95 yilligi va Psixologiya kafedrasining 40 yilligiga bag'ishlangan Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya Materiallari. 22 may 2013 yil. – Toshkent: "MUMTOZ SO'Z" 2013. – B.436-438.